

Смілик А. С.,

*аспірант кафедри теорії та історії держави і права
Львівського державного університету внутрішніх справ*

ПРАВОСЛУХНЯНІСТЬ ЯК ВИЯВ ПРАВОВОГО ВИХОВАННЯ Й КУЛЬТУРИ ОСОБИ

Анотація. У статті розглянуто процес формування правослухняної особи. Стверджується те, що правове виховання необхідно здійснювати з раннього віку, оскільки саме в цей час закладаються підвалини правового світогляду і правосвідомості. Високий рівень правослухняної поведінки особи не тільки забезпечує її свободу, а й організовує суспільні відносини, їх підпорядкованість громадському порядку. Правова культура особи – це реалізована нею в процесі її діяльності індивідуальна правосвідомість.

Ключові слова: правослухняність, правове виховання, правова культура, правосвідомість, норма права.

Постановка проблеми. Становлення й розвиток правової держави, у якій домінуюче значення мають права особи, особисті цінності, залежить передусім від виховання особи. Тому в сучасних умовах особливого значення набуває необхідність використання всіх виховних засобів для розвитку особи в душі поваги до права, волі та людської гідності. Сучасне життя висуває до особи нові вимоги: нести відповідальність за свої дії, адаптуватися в умовах соціальних змін, уміти робити усвідомлений вибір у ситуації невизначеності, знаходити компромісне рішення тощо. Однак ситуація в нашій країні характеризується тим, що процес засвоєння правових норм не підкріплюється правовими традиціями, у масовій свідомості через низький рівень правових знань закони не постають як безумовна цінність. Усе це актуалізує проблему правового виховання особи.

Предметом статті є філософсько-правовий аналіз взаємозв'язку правослухняності, правового виховання та правової культури. Об'єктом вивчення є пласт джерел і розвідок, де висвітлюється задекларована проблема.

Серед дослідників, котрі займалися вивченням задекларованої проблеми, можна виділити А.І. Долгова [1], Л.Л. Дубських [2], С.В. Кара [4], В.І. Камінську [5], А.Л. Семитко [8], Л.М. Фрідман [10]. Однак у їхніх працях ми не знаходимо повного висвітлення проблеми, тому виникає потреба в її більш ґрунтовному вивченні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Результати досліджень показують, що правове виховання необхідно здійснювати з раннього віку, оскільки саме на ранніх щаблях розвитку особи закладаються основи правових поглядів, особистісних установок, що надалі становитимуть основу її правового світогляду.

Людині важливо допомогти усвідомити сутність правових понять, дати правильну оцінку суспільно небезпечним діям, навчити її захищати власні права й права інших у встановленому законом порядку. При цьому правові знання повинні отримати емоційне підкріплення та корегувати людські дії, знаходити своє застосування в конкретних життєвих ситуаціях під час вирішення правових колізій, правових ситуацій.

Правове виховання включає в себе правове навчання, формування звичок і навичок правомірної поведінки.

«При цьому важливим аспектом правового виховання стає формування практичних умінь і навичок, спрямованих на застосування правових норм на практиці» [1, с. 126].

Відтак можна виділити такі основні умови, що забезпечують ефективність правового виховання й формування правової компетентності людей: наявність професійної компетентності педагогів; визначення правового простору освітніх установ; актуалізація теоретичних знань за допомогою введення елективних правових курсів, міні-лекторіїв, дискусій, диспутів тощо; розширення досвіду правослухняної діяльності особи, використання педагогічного моніторингу для отримання об'єктивної інформації про результативність здійснюваного процесу правового виховання та його оперативної корекції.

Мета і специфічні особливості правового виховання насамперед пов'язані з формуванням правослухняної позиції в повсякденних правовідносинах, із розумінням особою власних правових і морально-етичних обов'язків, відповідальності за ті чи інші дії.

Виходячи з вищевикладеної мети й специфіки правового виховання, що вирішує проблему формування правослухняної особи, можна виокремити кілька його завдань:

- «– формування системи знань із правових питань;
- прищеплення навичок правомірної поведінки;
- формування поваги до держави і права;
- виховання активної життєвої позиції, нетерпимості до всякого роду правопорушень;
- формування потреби й умінь активно захищати в установленому законом порядку як власні інтереси і права, так права й інтереси інших осіб;
- прищеплення вміння протистояти негативним поглядам на державу та право й переконливо їх розвінчувати» [6, с. 66].

Варто зазначити, що в процесі формування правослухняної особи найбільшу роль відіграють основні соціальні системи (інститути), у яких вплив елементів правової культури має усвідомлений, цілеспрямований і продуманий характер. Це твердження поділяють багато дослідників. Так, наприклад, С.В. Кара пише: «Важливе місце в правовому вихованні посідає вивчення основ права і правової поведінки в суспільстві, на виробництві, у цивільних і економічних справах» [4]. Основною ланкою у вихованні, розвитку й становленні світогляду правослухняної особи є освітні установи. У них вона засвоює основи державного ладу, з'ясовує права й обов'язки громадянина. Без посилення ролі системи освіти в правовому та моральному вихованні особи подолати кризу правової культури неможливо.

Отже, варто констатувати, що процес формування правослухняної особи визначається необхідністю створення системи поетапного правового навчання, розробки його чіткої, комплексної програми відповідно до рівня її розвитку, правової обізнаності й вікових особливостей.

Аналізуючи особливості правового виховання, доцільно зазначити, що воно ґрунтується передусім на загальнолюдських

моральних позиціях, гуманістичному підході до взаємин із особистістю, повазі її права на самореалізацію. Водночас принцип цілісності та всебічності виховного процесу передбачає використання засобів і методів правового впливу, щоб забезпечити взаємозалежний і взаємопідкріплювальний вплив на основні сфери людської психіки – на свідомість, почуття й волю. Цей принцип оснований на положенні про те, що особа виховується не «по частинах», виховання не допускає білих плям.

Розглядаючи проблему формування правослухняної особи крізь призму правової культури, нам хотілося б сформулювати основні складові цієї теоретичної концепції, а саме:

1) особа, будучи активною за своєю природою, схильна до більш інтенсивного присвоєння певних культурних стереотипів особистісної моделі поведінки, і ці її об'єктивні якості необхідно повністю враховувати й використовувати в процесі формування правової культури особи;

2) основна мета процесу правового виховання – сприяти певним позитивним змінам у культурному світогляді та поведінці особи, зважаючи на те, що в неї вже сформовано розуміння світобудови, поведінкові стереотипи;

3) правове виховання має являти собою комплекс заходів, який обов'язково включає в себе вивчення індивідуальних особливостей особи, рівня правового нігілізму, основних причин та умов, що визначили відхилення від суспільно-схвалюваної моделі поведінки. Персоніфікований підхід у цьому випадку багато в чому визначає як зміст, так і організацію всього процесу;

4) правове виховання як елемент цілісної системи формування правослухняної особи найбільш тісно взаємодіє з негативними виявами в суспільстві, не може ґрунтуватися лише на словесних методах. Важливу роль може відіграти практичне зіткнення особи з практикою правозастосування.

Характеризуючи проблеми правового виховання в сучасній Україні, варто зазначити, що сьогоденні соціальні умови й рівень правової культури особи вимагають створення додаткових елементів системи (взірця) правової вихованості, котра б відповідала нинішньому розвитку науки і практики, підвищення ефективності вищої юридичної освіти, розвитку системи суспільних об'єднань, що беруть участь у процесі становлення правослухняної особи.

Держава надає великого значення вихованню в особі свідомої громадянської позиції, поваги до законів і прав, готовності до активної участі в охороні правопорядку. Ці якості становлять істотні сторони правової культури, розвиток якої дає змогу говорити про побудову правового суспільства.

Розвиненість і досконалість державного апарату – показник високого рівня правової культури. Тому до посадових осіб, які беруть участь у правотворчій діяльності, висуваються особливі вимоги. Однак «у фокусі правової діяльності посадових осіб, окрім загальнодержавних, індивідуальних, групових, класових і партійних, почасти виявляються власні інтереси, вони прагнуть до вигоди, ігноруючи при цьому право та порядок» [7]. Правовий нігілізм представників влади, які зловживають своїм становищем, згубно позначається на рівні культури загалом, включаючи й політичну, і моральну.

Професор В.В. Лазарев зауважує: «... володіти високим рівнем професійної культури – означає бути майстром своєї справи у сфері правопорядку. З іншого боку, правовий нігілізм (антипод правової культури) представників влади, обхід закону, зловживання правом, нехтування правами особи згубно позначаються на рівні культури загалом, що, у свою чергу, призводить до деградації держави й нації» [5, с. 150].

У філософії проблеми розвитку духовності, моральності й правослухняності громадян розглядалися в працях класиків філософії: Сократа, Платона, Аристотеля, Піфагора, Гегеля та ін. Правова культура особистості передбачає знання й розуміння права, усвідомлене виконання його розпоряджень. Вона зумовлена правовою культурою суспільства, відображає ступінь правового розвитку особистості, її позитивну правову свідомість у дії. «Правова культура виховується всім комплексом умов життєдіяльності суспільства, збагачує особистість і виражається в умінні правильно орієнтуватися в різних правових ситуаціях» [7, с. 36]. Правова соціалізація особи сприяє включенню в її ціннісно-нормативну систему тих цінностей, які охороняються правом. Ця ціннісно-нормативна система становить основу правосвідомості індивіда.

Сучасній правовій дійсності притаманні різного роду порушення, що виражаються в ігноруванні такого важливого аспекту правової культури, як урахування інтересів усіх соціальних груп України в процесі правотворчості. Правова культура являє собою безліч упорядкованих і пов'язаних певним чином елементів, що дає змогу в процесі її вивчення застосувати системний метод. Застосовуючи системний аналіз до вивчення правової культури, культурологи права виділяють такі елементи її структури: «правова свідомість, правові норми, правова діяльність, правові інститути» [8, с. 22].

Інші дослідники, беручи до уваги системний характер організації самих елементів правової культури, виділяють рівень розвитку правових текстів, правової діяльності, правової свідомості суб'єкта. «Ця структура дає методологічну основу для виділення як самостійної підсистеми правової культури суспільства правову культуру особи» [8, с. 50].

В.І. Камінська й А.Р. Рагинов під правовою культурою пропонують розуміти систему упредметнених та ідеальних елементів, що належать до сфери дії права, і їх відображення у свідомості й поведінці людей. Вони відзначають, що права культура – це конкретно-соціологічне поняття, що охоплює сукупність надбудовних елементів у їх реальному функціонуванні. Ця точка зору підтримується також К.А. Моральовим і В.С. Могилівським, низкою інших авторів [3, с. 54].

Правова культура особи тісно пов'язана з її активністю. Правова культура, зазначає Л.В. Суворов, «з одного боку, є результатом соціально-правової активності, з іншого – базою для вияву такої активності й формування правової культури особи загалом» [9, с. 22].

На думку Л.Л. Дубського, «правова культура особи – це активна творча діяльність людей щодо освоєння правової дійсності, у процесі якої відбувається перетворення правових знань і принципів у внутрішні переконання особи, які виявляються в поведінці та боротьбі за зміцнення правопорядку» [2, с. 9].

Наступний підхід орієнтований на виділення суб'єктивного, інтелектуального аспекту культури. Реалізуючи цей підхід під час аналізу правового життя, можна дійти ототожнення правової культури і правової свідомості. Перші визначення правової культури були орієнтовані саме на такі суб'єктивні елементи: рівень правових знань, тлумачення права. Найважливішим елементом такого підходу є «якісний характер», що розуміється як різноманіття ознак правової культури. Цей підхід яскраво виражений у поглядах американського культуролога права Л.М. Фрідмана [10, с. 14]. На його думку, правова культура – специфічний феномен правової свідомості, зміст якого змінюється в ході суспільного розвитку. Правова культура позначає ідеї, цінності, позиції та вірування народу щодо чинного права.

У процесі формування правової культури необхідно врахувати низку завдань.

По-перше, «забезпечити належну орієнтацію в основоположних засадах і принципах правової системи держави». Це принципи та ключові ідеї правової системи, які діляться на галузеві, міжгалузеві, конституційні.

По-друге, «створити базу для значного розширення обсягу й підвищення рівня правової поведінки адресатів права». Високий рівень правової поведінки людей забезпечує не тільки їхню свободу, а й організованість суспільних відносин, їх підпорядкованість громадському порядку. Правова поведінка людей означає розуміння людьми справедливості й корисності правових установок, їх відповідальності перед суспільством і державою за свої вчинки. Іншими словами, «правова поведінка основана на соціальній зрілості та юридичній грамотності громадян». Усе це є суспільно корисним явищем, яке вважається передумовою нормального функціонування громадянського суспільства з розвиненою правовою культурою.

По-третє, «забезпечити грамотну й ефективну боротьбу носіїв прав та обов'язків за свої законні інтереси», подолати правову пасивність.

Найважливіша частина правової культури – почуття законності і справедливості – має перерости в потребу боротися за справедливість, незважаючи на труднощі, що виникають. Однак протидія несправедливості не повинна перевищувати меж необхідного захисту. Наприклад, не можна «розпускати руки» у відповідь на словесну образу в громадському місці. Для цього є інші, законні заходи. Їх вибір прямо залежить від рівня сформованості правової культури.

По-четверте, «здійснювати роботу з профілактики правопорушень у ключі дії принципу «незнання закону не звільняє від відповідальності»», вести боротьбу за подолання правового нігілізму, який опанував останнім часом масову свідомість. Такий нігілізм міститься в правовому невігластві громадян і посадових осіб, у їх слабкій поінформованості про закони, а також в умисному або, скоріше, неусвідомленому бажанні їх обійти, проігнорувати, якщо це приносить відчутну вигоду за мінімального ризику потрапити під санкції.

По-п'яте, «активізувати правову поведінку». Від активної, дієвої позиції кожного в боротьбі з порушеннями законності залежить стабільність правопорядку в суспільстві. Тому велике значення має здатність громадян допомагати державі в її правоохоронній діяльності.

Правову культуру можна оцінити. Тому тут треба сказати про високу, низьку та середню правову культуру. При цьому варто мати на увазі, що для окремого суспільства на певному етапі його розвитку була характерною конкретна система оцінок.

Підвищення рівня правової культури суспільства передбачає проведення активної правової просвітницької роботи з громадянами, якісне викладання права у вищих та інших навчальних закладах юридичного профілю, належне кадрове забезпечення юридичних установ, законодавчих, виконавчих і правоохоронних органів. Утопічно думати, що залучення широких верств населення до діяльності, пов'язаної з правом, дасть змогу підвищити рівень правової культури. Це нераціонально і практично неможливо. Однією з умов розвитку правової культури є подолання юридичної безграмотності й правового нігілізму.

Ставлення до права формується під впливом правових і моральних норм, що існують у суспільстві. При цьому особа може

сприймати й оцінювати правову норму, проте не в усіх випадках її дотримуватися. Водночас особа може не погоджуватися із законом, проте дотримуватися його.

Дослідниками встановлено, що делінквентна поведінка особи безпосередньо пов'язана з рівнем сформованості її правової свідомості та правової культури [2, с. 72].

При цьому важко не погодитися з думкою Д.В. Сочнева, який вважає, що правосвідомість переважно формується під впливом безпосередніх умов життя особи та її життєвого досвіду [4, с. 114]. У результаті в людей спостерігається відсутність чітких правових установок, оскільки їх формування відбувається стихійно; відсутність правового регулювання поведінки, що призводить до ослаблення самоконтролю, пошуку особистої вигоди; нерозуміння соціальної ролі законів і переконаність у можливості уникнути покарання за неправомірну поведінку [5, с. 152]. Ці висновки підтверджуються результатами опитування, проведеного серед осіб, які вчиняють правопорушення.

У загальнонауковому та філософському її розумінні культурою є все те, що створюється особою в процесі її життєдіяльності. Індивідуальна правова культура передбачає певну правову обізнаність, знання тих чи інших правових приписів. Вона включає в себе не тільки духовно-позитивне (омністичне), а й духовно-негативне (нігілістичне) до них ставлення, а також повсякденну практику правослухняної та протиправної поведінки. Індивідуальна правова культура – це загальне уявлення особи про право, чинне в суспільстві (сукупність юридичних законів), а також увесь зміст правомірної й неправомірної діяльності особи. Незнання законів, зневажливе до них ставлення свідчать не про відсутність правової культури, як вважають деякі дослідники, що трактують культуру не в онтологічному (буттєвому), а переважно в аксіологічному (оцінному) її аспекті, а про наявність в індивіда чи групи правової культури особливого роду.

Прикладом такого роду є субкультура правового нігілізму, що включає в себе як суб'єктивно-ідеологічне заперечення необхідності існування юридичних законів, так і об'єктивно-поведінкове нехтування чинними в суспільстві законами.

Але сам по собі факт знання правових вимог ще не може свідчити про наявність високого рівня правової культури особи. Показником такого рівня може бути тільки її активна правослухняна поведінка, що зумовлюється рівнем її правосвідомості. Очікувана суспільством і державою правова культура включає в себе передусім ту частину правосвідомості особи, яка виражає її позитивне ставлення до права, певний ступінь розуміння чинних у суспільстві законів, що й породжує в її свідомості позитивну установку поведінки. Якщо ж індивід мало обізнаний із правовими вимогами, неправильно оцінює з погляду чинного права різні життєві ситуації, здійснює протиправні дії, то такі його уявлення про право зовсім не знаходяться за межами індивідуальної правової культури, а свідчать лише про певні якості його індивідуальної правової культури, на яку законодавець (державна) і вихователь (сім'я, школа, церква) повинні звернути увагу з метою зміни цієї якості в інтересах належного функціонування та розвитку суспільства загалом.

Із загальнонаукового (теоретичного) розуміння культури як сукупної людської діяльності випливає те, що правова культура індивіда – це реалізована ним у процесі його діяльності індивідуальна правосвідомість.

Адже не можна говорити про повну відсутність правосвідомості в особи, яка має хибне, спотворене уявлення про право або вороже ставиться до правових вимог, чинить правопору-

шення тощо. Такий індивід володіє низьким із погляду науки рівнем правосвідомості.

Однак у цьому випадку треба вести мову не про відсутність у такого індивіда правосвідомості, а про відсутність у нього бажаної для суспільства правової культури, оскільки викривлена (недосконала в аспекті раціональної соціальності) індивідуальна правосвідомість реалізується в протиправній поведінці.

Правовим елементам цілісної свідомості особи притаманні специфічні функції. Функція свідомості як цілого полягає в тому, що вона засвідчує особистості достовірність її присутності в системі природного та соціального буття.

Функція правосвідомості полягає в тому, що вона визначає ставлення особи до законності й правопорядку. Разом із тим правова свідомість дає людині змогу в умовах мінливої правової реальності робити осмислений вибір у різних напрямках її індивідуальної та групової соціальної діяльності.

Висновки. З викладеного випливає, що в процесі формування правослухняної особи важливо не тільки ознайомити її з правом і сформулювати в неї правильне ставлення до нього, розвинути її правову культуру та утвердити правосвідомість, а й закласти переконання про необхідність його дотримання, прищепити повагу до нього.

Література:

1. Долгова А.И. Правовое воспитание несовершеннолетних и молодежи / А.И. Долгова // Правовая культура и вопросы правового воспитания. – М. : Знание, 1974. – 96 с.
2. Дубских Л.Л. Формирование правовой культуры личности в условиях развитого социализма. Научное управление развитием социальной структуры социалистического общества / Л.Л. Дубских. – Вып. 3. – Саранск, 1975.
3. Каминская В.И. Правосознание как элемент правовой культуры / В.И. Каминская, Л.Р. Ратинов // Правовая культура и вопросы правового воспитания. – М. : Знание, 1974. – С. 42–43.
4. Кара С.В. Правовое обучение и правовая пропаганда как форма правового воспитания / С.В. Кара // Материалы международной научно-практической конференции. 24–25 апреля 2003 г. – Брянск, 2003. – С. 114–115.
5. Общая теория государства и права : [учебник для юридических вузов] / [Ю.А. Дмитриев, И.Ф. Казьмин, В.В. Лазарев и др.] ; под общ. ред. А.С. Пиголкина. – М. : МГТУ им. Н.Э. Баумана, 1996. – С. 150–155.
6. Павлухин А.Н. Предупреждение правонарушений несовершеннолетних средствами правового воспитания / А.Н. Павлухин, З.С. Зарипов, Н.Д. Эриашвили. – М. : ЮНИТИ– ДАНА, 2009. – 111 с.
7. Сапогова Е.Е. Психология развития человека / Е.Е. Сапогова. – М. : Аспект Пресс, 2001. – С. 35–41.
8. Семитко А.Л. Правовая культура социалистического общества: сущность, противоречия, прогресс / А.Л. Семитко. – Свердловск : УрГУ, 1990. – 172 с.
9. Суворов Л.К. Правовая культура личности и роль советской юридической системы в ее формировании : дисс. ... канд. юрид. наук / Л.К. Суворов. – М., 1982. – С. 22–26.
10. Friedman L.M. Zegal culture and the welt are state / L.M. Friedman // Dilemmas of law in the welt are state. – 1986.

Смилык А. С. Правопослушность как проявление правового воспитания и культуры личности

Аннотация. В статье рассмотрен процесс формирования правопослушной личности. Утверждается о том, что правовое воспитание необходимо осуществлять с раннего возраста, поскольку именно в это время закладываются основы правового мировоззрения и правосознания. Высокий уровень правопослушного поведения личности обеспечивает не только ее свободу, но и организует общественные отношения, их подчиненность общественному порядку. Правовая культура личности – это реализованное ею в процессе ее деятельности индивидуальное правосознание.

Ключевые слова: правопослушность, правовое воспитание, правовая культура, правосознание, норма права.

Smilyk A. Law-abiding as a manifestation of legal education and cultural person

Summary. The article deals with the formation right obedient person. It is alleged that legal education should be implemented at an early age, because at this time laid the foundations of legal philosophy and conscience. The high level of individual law-abiding behavior provides not only his freedom but also organize social relations of subordination to public order. Individual legal culture – is it implemented in the process of individual justice.

Key words: law-abiding, legal education, legal culture, justice, rule of law.